

**ВЪПРОСИ НА ВОЕННАТА ОРГАНИЗАЦИЯ
И ТАКТИКА В ШУМЕР**

(Раннодинастичен период)

Пламен Русев

Въпросите за войната и в частност за рекрута, организацията и начините за водене на военни действия на войската от Южна Месопотамия през Раннодинастичния (РД) период (XXVIII—XXIV в. пр. н. е.) имат особено и съществено значение за разбирането на цялостния исторически процес в района. Липсата на утвърдени социални, политически или стопански способности за интеграция превръща войската на патесиатите от организирана за защита или грабеж въоръжена сила в основно средство за образуване на ранни, мащабни, надпатесиатни политически и стопански структури от конгломератен тип. В този смисъл, опитите да се възстанови нейната организация и начините за водене на военни действия са подход за решаване на значимите въпроси за войната и мястото ѝ в макрополитическите процеси в Месопотамия.

Навлезлите до сега в обръщение извори по въпросите за организацията и тактиката на войската в Шумер през РД период са ограничени, особено по вид. Тази едностранчивост е преодолима при привличане, съпоставка и взаимодопълване на по-разнообразни извори, с което стават възможни по-цялостни наблюдения и хипотези по поставените въпроси. Сведения за организацията и тактиката на войската за разглеждания период се съдържат в шумерския слой епически материал от Двуречието, в някои царски надписи, в художествени паметници от района и такива от по-северните части на Месопотамия — Киш, Мари, а също и в характерни стопански документи.

Утвърдено е схващането, че шумерската войска се състои от бойни колесници, тежка и лека пехота, които се построяват за сражение в изброения ред, като основна ударна сила е тежката пехота, а леката е с ариегардно или незначително помощно предназначение¹. Податките, че са съществували различни видове военни кампании със съществени особености и различия в целите, организацията и провеждането им, все още не са срещнали нужното внимание.

Наличният изворов потенциал за РД период позволява да се разширят представите за войната, нейните цели и организация на войската, адекватна

Разглежданият военният набег е източник на “слава” за военачалника, който в конкретния случай го планира (редове 1—2 от поемата) и осъществява. Ако към анализа се привлекат и данни от поемата “Гилгамеш и Ага”, където Гилгамеш е титулован “ен на Кулаба” и “лугал”, се създава ситуация, в която военните, жреческите и управленческите функции на героя в различни ситуации позволяват осветляване на процесите на развитие на политическата институция на управника във важен преходен етап от историческото развитие на Двуречието.

Подобна военна кампания е засвидетелствана, както изглежда, и в един от надписите на енси Енанатум I от Лагаш: “Енанатум, енси на Лагаш, син на Акургал, енси на Лагаш, когато Нингирсу в сърцето си избра, от планината дърво от бял кедър донесе и в храма, този...той неговия [покрив] от бял кедър построи. Дъбовият лъв, когото като пазач [в храма] той накара да живее, за неговият цар, който го обича, Нингирсу...”⁴.

Според представените свидетелства, периодът между вероятното управление на Гилгамеш (ок. ср. на XXVII в. пр. н. е.) и това на Енанатум I (нач. на XXIV н. пр. н. е.) представлява една хронологическа рамка на приложението на военните набези на малки дружини с цел грабеж и набавяне на важни суровини. Тази рамка вероятно е по-широка, но са нужни допълнителни сведения. Обусловен от политическата и стопанската децентрализация на Южна Месопотамия, този вид военни кампании загубва вероятно значението си, паралелно с процеса на поява и закрепване на големите политически обединения от времето на Акадската династия и насетне.

Вторият вид военна кампания, която изворите позволяват да се локализира, по-сложна по мащаби, организация и провеждане, е **поход срещу укрепен град**. Такъв поход съчетава мероприятия по рекрута, прехвърлянето и ресурсното обезпечаване на войската, способности на обсада и превземане на града — от една страна, а от друга — защита на обсаден град и разрушаване на обсадата. Тези въпроси най-широко се осветляват в писмените извори от текстовете от епоса, за разлика от които царските надписи обикновено се задоволяват със съобщението, че даден град е бил превзет.

Епосът позволява да се определят мотивите за такива кампании. В “Гилгамеш и Ага” целта на лугала на Киш е да потвърди по силов начин хегемонията си над Урук след провала на дипломатическите опити. Епическата поема “Лугалбанда и Енмеркар” демонстрира други цели (особено ако я съпоставим с “Енмеркар и върховния жрец на Арата”) — в нея управникът на Урук предприема военен поход срещу Арата с намерението да осигури за града си важни продукти и суровини (изброени в края на поемата). Този поход вероятно е резултат от провал на търговските връзки с Арата, които според “Енмеркар и върховния жрец на Арата” са особено важни за Урук и те трябва да продължат дори чрез последното средство — военния грабеж.

Както бе изтъкнато, необходимо е този вид военна кампания да се разглежда в неговата двойствена същност — провеждането на похода и обсадата на града и от друга страна — способите за защита на укрепения град.

Организацията на похода и обсадата са частично възстановими по свидетелствата от епоса — “Гилгамеш и Ага” и “Лугалбанда и Енмеркар”. По-детайлно предварителната организация на похода е засегната в “Лугалбанда в мрака на планината” — поема още необработена в цялост, но поне частично издадена от Кл. Вилке. От нея става ясно, че се набира значителна военна сила и се определят няколко военачалника, предвождани от Енмеркар — върховен жрец на Урук⁵. Данните от “Гилгамеш и Ага” обаче, свидетелстват, че обсадната войска не е особено голяма: “Войската на Ага е малка, редяат редовете му”⁶. Както изглежда, за обсада се ползва разумен максимум войска, който да е и внушителна военна сила, но и ресурсно и организационно обезпечим.

Самият поход също е сложна операция. Войската предварително е осигурена с припаси, защото на изоставения в планината Лугалбанда е оставена и храна. Особеностите на терена в Южна Месопотамия — наред с облагородените райони се редуват пясъчливи и заблатени равнини, превръщат сухопътния военен поход, особено при по-големи разстояния, в трудна операция. В “Гилгамеш и Ага” има обаче податка, че Ага осъществява похода си по вода, защото, разбивайки го, Гилгамеш разрушава и речните му съдове⁷. Такова допускане е уместно и поради това, че разстоянието между Киш и Урук-Кулаба е било над 200 км, пресечено от обширни заблатени и пустинни райони, а същевременно двата града лежали край основното русло на Ефрат. Още повече, че в поемата войските на Киш пристигат пред Урук за десет дни — реален срок за воден транспорт, но невъзможен при сухопътен поход.

Следваща операция при такава кампания е обсадата (ако градът е укрепен със стени и не бъде превзет с първия шурм). В “Лугалбанда и Енмеркар” синтезирано е описана обсадата на Арата и нежеланите последици от прекомерната и продължителност:

253 Когато те от града (едва) на два часа бяха (отдалечени)

254 седнаха (войските на) Урук и Кулаба

255 при коловете и рова на Арата върху земята.

— — — —

259 Дните минават, месеците станаха дълги, годината се върна при
нейната майка.

260 Хубава реколта избуяваше под небето.

261 Те поглеждаха полята накриво. Страх ги обземаше.

262 Камъни от прашки, (толкова много) колкото през цялата година
пада дъжд,

263 плющят надолу върху пътищата.⁸

Ако градът бъде превзет със средствата на обсадата или с шурм, последствията за жителите му са фатални според данните от някои царски надписи. В текста от “Стела на ястребите” Еанатум съобщава за победата си над Ума така: “...той вилня; наред Ума той уби... Аз Еанатум, [бях] в Ума като страшна дъждовна буря”⁹. В друг надпис той обобщава победите си: “[Еанатум] покори [този град], натрупа могила от трупове; покори...Ума, натрупа 20 могили трупове... Когато царят на Акшак въстана, Еанатум, това име бе изречено от Нингирсу от Антасура на Нингирсу [преследва] Зузу, цар на Акшак, чак до Акшак, там го уби и унищожи”¹⁰. Епосът обогатява представата за последствията от превземането на града, като описва намерението на Урук, след победата над Арата, да ограби минералните суровини на града и отвлече специализираните му занаятчии¹¹.

Друга част от военната операция срещу укрепен град е неговата отбрана. Основни сведения за мероприятията по защитата на града се съдържат отново в “Гилгамеш и Ага” и “Лугалбанда и Енмеркар”. Защитата на града се осъществява от гражданите му¹². Едно от първите им действия, както личи от “Гилгамеш и Ага”, е избирането на военен вожд от народното събрание, като за такъв отново се предпочита главният жрец (редове 24—37). Условие за успешната защита е наличието на крепостни стени с необходимите качества (редове 30—34). По-нататък задача на военачалника е да планира и ръководи защитата (редове 42—47). Известно е как гражданите на Арата осъществяват пасивната защита на града си:

256 От града заваляха копия като от облаци,

257 камъни от прашки, (толкова много) колкото през цялата година
пада дъжд,

258 плющят гръмко от стените на Арата върху [им].¹³

Много по-интересни са сведенията от “Гилгамеш и Ага” за целенасочена и успешно осъществена активна защита на града, която може да се проследи в детайли. Гилгамеш планира да надделее над Ага по особен начин:

46 А Ага, щом той излезе, сиянието ми ще го покрие!

47 Да се объркат неговите мисли, да се размъти разсъдъка му!¹⁴

След планирането се осъществява операция, която може да се определи като “психологическа диверсия” в лагера на Киш. Доброволец от приближените на Гилгамеш — Гиришхуртура — излиза от обсадения град с ясни инструкции:

57 “Наистина при Ага ще отида!

58 Да се объркат неговите мисли, да се размъти разсъдъка му”¹⁵.

От последвалите събития личи, че Гиришхуртура трябва да спласи и деморализира войската на Киш с извънредните достойнства на укрепления в града Гилгамеш (редове 60—83). Разколебал по този начин врага, Гилгамеш

предприема смела активна военна акция, разкъсва обсадата и пленява разгромения лугал на Киш:

- 86 Войните на Урук грабнаха оръжието си бойно,
87 до градските врати и в уличките застанаха.
88 Енкиду излезе от градките врати.

— — — —

- 94 Хората той повали, хората той издигна,
95 с праха ги смеси,
96 страните враждебни той съкруши,
97 с прах “устата на земята” покри,
98 на ладиите натовареният нос отсече,
99 Ага, царят на Киш, сред войската му в плен взе¹⁶.

От направените наблюдения личи, че военното изкуство в Шумер през РД период има своите значими постижения, надхвърлящи досегашното им историографско осмисляне¹⁷. Навлизането в обръщение на по-широк, особено по вид, обем източници, ще позволи да се детайлизират изследванията върху тази важна проблематика.

Третият вид военна кампания, който може да се локализира от изворите, е **фронталното полево сражение** между войските на два патесиата. То представлява особена, интензивна военна кампания, при която в сравнително кратък сблъсък се хвърля основният военен ресурс на патесиата. Във военно отношение, освен обичайните несгоди, последиците за победения град са фатални — през РД период традицията да се убиват или осакатяват пленниците още битува (победелият Ума Еанатум натрупва 20 могили трупове) и загубилият важна битка патесиат дълго не би могъл да възстанови своя военен потенциал с всички произтичащи от такава слабост последици във време на постоянни конфликти и грабителски набези. Такова сражение се мотивира от значими цели — стремеж към установяване на политическа и стопанска хегемония в определен район, или конфликти между съседни патесиати за плодородни полета и контрол над напоителната система, както свидетелства надписа на Еанатум от “Стела на ястребите”¹⁸. В конкретни измерения мотивите се идеологизират — Еанатум воюва с Ума, за да възстанови полето на лагашкия покровител Нингирсу¹⁹, сериозна причина да се ангажира в конфликта целият военен потенциал на Лагаш.

Организацията и бойният строй на патесиатната войска, а посредством тях и тактическите цели и маневри в самото сражение, се поддават на възстановяване главно чрез съпоставително изследване на художествените обобщения в два известни шумерски паметника от РД период — “Щандарта от Ур” (кр. XXVI в. пр. н. е.) и “Стела на ястребите” (кр. на XXV в. пр. н. е. — нач. на XXIV в. пр. н. е.) от Лагаш. Поводът за създаването на “Щандарта от Ур” и евентуалните му ритуални функции не са известни и едва ли ще

бъдат уточнени. За разлика от него надписът върху “Стела на ястребите” изяснява конкретният повод за създаването ѝ — победата на лагашката войска над Ума, и ни запознава с постигнатите договорености между двата града. За съжаление, синхронните на тези паметници таблички от Ешнуна и Ур със сцени на победен пир и инкрустираните фигурки на победители и победени от Киш и Мари са ангажирани главно с изобразяване едва на победата, а освен това композиционно са силно фрагментирани. Това ги прави непродуктивни при решаване на поставените въпроси и позволява да се ползват предимно за илюстриране на въоръжението и ритуалите в чест на победата. Данните от царските надписи и епоса също не са достатъчни за самостоятелно ползване, но са приложими в изясняването на възникнали при анализа на художествения материал предположения.

Вече беше отбелязано, че войската на шумерските патесиати се състои от бойни колесници, лека и тежка пехота. Уточнено е въоръжението и екипировката ѝ²⁰. Поемата “Гилгамеш и Ага” позволява да се приеме, че с бойни колесници във войската участват представителите на родовата знат (редове 25—27). Социалната характеристика на леката и тежката пехота е дискусийна²¹, а както изглежда е и променлива в контекста на цялостната социална динамика през РД период. Въпрос на специални изследвания е социалната принадлежност на тежката пехота и степента на възможната ѝ пряка подчиненост на управника (ен, енси, лугал), защото досегашните резултати търпят критика. Впечатлява априорното оприличаване на дружината за грабителски набег с тежката пехота на патесиата, а най-вероятно е те да са различни военни контингенти.

За възстановяването на бойния строй на войската в полево сражение особено продуктивни са сцените от “военния панел” на “Щандарта от Ур”. Тяхното “разчитане” от долния фриз към следващите горни два, обединено в цялостен сюжетен разказ, вече е предложено²². “Щандартът” позволява да се възприеме ново гледище за бойния строй на патесиатната войска: начело са бойните колесници, които първи влизат в сражението, следва ги леката пехота, която пък първа влиза в ръкопашен бой с противника, на трети ред е тежкоекипираната пехота, която решава окончателно битката²³. Тази реконструкция на бойния строй позволява сцените от “Стела на ястребите” да бъдат осмислени в логическата им последователност и цялост и с това да потвърдят наблюденията от “Щандарта от Ур”.

Въпреки фрагментирания си вид “Стела на ястребите” е съхранила главното послание, вложено в нея. Победният надпис на Еанатум върху стелата не носи информация по въпросите на организацията на войската и тактиката на боя. Тя се съдържа в релефните сцени върху нея.

Върху едната страна (лицевата ?) на “Стела на ястребите” е изобразен главният бог на Лагаш — Нингирсу, уловил в мрежа враговете на своя град.

Същинското повествование е върху другата страна на стелата. Композиционно тя е изградена по широко ползвания в Месопотамия модел на последователните сюжетно свързани линейни композиции. От четирите фризови композиции върху втората страна най-разрушени и неясни са долната, следващата — изобразяваща погребението на загиналите във войната с Ума войни на Лагаш и частта от най-горната, в която лешояди (ястреби ?) разкъсват телата на убитите врагове²⁴. Тези композиции рамкират същинския победен военен разказ с неговите резултати, но са извън прякото му функционално единство. Разчитането на двата същински военни фриза отдолу нагоре позволява разказът върху стелата да потвърди този от “Щандарта от Ур”. В долната композиция е представен лугалът Еанатум на колесница с копие в ръка, начело на въоръжена с копия и бойни брадви и защитена с шлемове лека пехота. На горната, Еанатум, вдигнал къс меч, предвожда защитената с щитове и шлемове фаланга на тежката пехота, която тъпче повалени врагове. Силно подчертаното присъствие на Еанатум е свързано с претенциите, които той има за приноса си в успешната война с Ума и кореспондира с доктрината за царската власт в Шумер. Същественото е, че “Стела на ястребите” потвърждава наблюденията от “Щандарта от Ур” за бойния ред на войската в полево сражение — колесници, следвани от леката пехота, и едва след нея тежката пехота.

Аргумент за потвърждаване на такава организация на бойния строй на шумерската войска е и анализът на функционалните качества на отделните ѝ части. Съвпадението между функционалните им характеристики и особености и мястото на войсковите части в строя съобразно тях, би потвърдило предположението и би дало необходимата функционална цялост на патеситаната войска спрямо целите и задачите ѝ в битката.

Коя част от войската трябва да се оцени като нейно ядро? Има ли такава, която да съчетава двете основни бойни качества — мощ и маневреност?

През РД период бойните колесници са тежки и не особено маневрени, а впрегнатите в тях, обикновено четири, диви магарета са трудно управляеми; те са скъпи военни съоръжения и това ограничава количеството им. Колесниците не могат да бъдат основна бойна част — маневреността им е ниска, а мощта (като съчетание от бойни качества и количество) — ограничена.

Сбитият строй на въоръжените с копия и тежкоекипирани войни (с обковани с метал наметала на “Щандарта от Ур” или с щитове на “Стела на ястребите”) — от типа на фалангата, притежава мощ, формира се и се екипира по-лесно от колесниците, но има други слабости. При всеки боен строй тип фаланга съществува проблемът за маневреността. Силата на фалангата е в нейната организирана монолитност, съхраняването на която ограничава маневреността. Ако строеят ѝ бъде нарушен, тя се дезорганизира, става не-

управляема и неефективна, а тежката екипировка от предимство става депълнителен недостатък. Тежката пехота може да бъде ядро на войската, защото има мощ, но остава проблемът за правещата я уязвима трудна маневреност.

Приели тежката пехота за достъпно и естествено ядро на войсковата мощ, шумерските пълководци трябвало да дадат и адекватно тактическо решение за нейното ефективно приложение.

Главна контрасила срещу фалангата са колесниците. С фронтален удар или такъв срещу достъпните за тяхната маневреност флангове, или дори тил на фалангата, бойните колесници могат да дезорганизират успешно противниковия строй. За да се защити фалангата от фаталния фронтален или флангов удар на колесниците, от наличните средства може да се приложи само леката пехота. Нейната маневреност може да допълни липсващата на фалангата. Поради подвижността и по-свободната си организация (това личи и в двата паметника) тя не може да се дезорганизира фатално от атаката на колесниците и същевременно може да им окаже решителен отпор чрез наличното въоръжение, използвайки уязвимите места на колесниците (напр. боецът в колесницата е защитен само фронтално), без да губи бойните си качества. Примерът на Саргон Стари, победил с въведената от него войска само от лека пехота водената от Лугалзагиси огромна (на 50 патесиата), но традиционна шумерска войска, е показателен за умело ползване на маневреността и качества на леката пехота.

Наблюденията на отразения в двата паметника боен строй и съображенията за военните качества на трите му части позволяват да се оформи и цялостна тактическа схема за целите и задачите на всяка част и на войската като цяло в полево сражение.

Първи в боя влизат колесниците — това е представено в “Шандарта от Ур” и в “Стела на ястребите”. Тяхната оперативна задача е да достигнат до фалангата и я дезорганизират, като същевременно нанесат и максимални поражения. Свободният боен строй на леката пехота трябва да поеме този удар пръв, да го отслаби и по възможност — отрази. Същевременно собствените колесници също атакуват противника. Те имат три цели: да отслабят удара на вражеските колесници, да пробият или чрез маневра да преодолеят строя на леката му пехота и накрая главната им цел е да дезорганизират фалангата. Ефективното прилагане на колесниците в началото на боя може да даде решително предимство. След евентуален успех на колесниците, леката пехота атакува понеслата загуби лека пехота на противника и вече дезорганизираната и уязвима фаланга, като задълбочава пораженията от колесниците и не ѝ позволява да се престои. От този момент собствената тежка пехота, съхранена от поражения или успяла бързо да се реорганизира след тях, влиза в сражението и трябва да го реши окончателно. Тези етапи

на битката са отразени в паметниците: в “Щандарта от Ур” преди тежката пехота да е влязла в боя, леката вече преследва и пленява противници; в “Стела на ястребите” фалангата, която явно влиза в боя, но още не го е започнала, гази телата на мъртви врагове, насочила копия срещу остатъците от противниковата войска. Не случайно, Еанатум предвожда фалангата на стелата вече спешен и въоръжен само с къс меч — той я води именно към сблъсъка “тяло в тяло” с противника, който решава сражението. За зрителя, негов съвременник, дефилирането на Еанатум на тази позиция отново с колесница би било неуместно и поставящо под съмнение реалния му принос в битката.

Окончателният разгром на противника изисква да се победи и едно четвърто звено на военната му структура — организиращото. В художествените паметници, в царските надписи и в епоса управникът на града (ен, енси, лугал) е ръководещият център на войската и действията ѝ. Сложната тактика и синхронизация на войската в боя предполагат голяма натовареност с отговорности на това звено по време на битката. Отчасти това обяснява и практиката, за победен да се смята само град, чиито управник е пленен или убит. Така е победена не само физическата мощ на противника, но и организиращият го център, а в Шумер организираността и подредеността са в основите на съществуването. От епоса и други източници са налице данни за структуриране на частите на войската по отряди с отговорник за всеки отряд и общ отговорник за група отряди:

- 62 Тези седем бяха ugula за тези, които на ugula (се подчиняват),
- 63 бяха šagina за тези, които на šagina (се подчиняват),
- 64 бяха nu-banda за тези, които на nu-banda (се подчиняват).
- 65 ugula на 300 мъже, (на) по 300 мъже бяха те,
- 66 nu-banda на 600 мъже, (на) по 600 мъже бяха те,
- 67 šagina на 25200 войници, (на) по 25200 (!) войници бяха те.
- 68 При ен пристъпваха те със своите отбрани войски²⁵.

Несъмнено е наличието на стратифицирана и централизирана структура на управление на войската под контрола на управника. За да се схванат функциите на управника по същество, от изворите трябва да се отсеят идеологическите и политическите наслоения върху образа и функциите му. Това е възможно обаче, едва след създаване на по-ясна представа за политическите позиции и перспективни цели на управника и наличните към момента на създаване на паметника степен на развитие на доктрината за царската власт и царствеността въобще.

От направените наблюдения върху изворите, реконструирането на бойния строй на войската и предложената тактическа схема за провеждането на боя се налагат редица заключения. По време на битката всички единици

на войската имат важни и строго специфични задачи. Сложно субординираната структура на войската решава и един на пръв поглед страничен проблем — този за ограниченото защитно снаряжение. Използваните метални шлемове, а за фалангата наметала или щитове за челния ред, не са особено ефективна защита (дори Еанатум се сражава само с шлем). Именно затова главно защитно средство се явява системното единство на войсковите части и точното им прилагане в определен момент, съобразно най-ефективните им за този момент бойни качества. Център, критичен ресурс, около който се развива боят и който окончателно решава битката, е тежката пехота. Тя не се хвърля в сражението в самото му начало — каквато е доминиращата в историографията теза, защото ще загуби основното си качество, пораждащо останалите — организираността. Популярният в литературата модел за организация и действие на шумерската войска на пръв поглед е логически верен, но проблемът в него е, че е статичен и не отчита динамичното неравновесие на реалното сражение. Той не съобразява, че частите на войската имат специфични сложно организирани задачи, подчинени на двойствена, оформяща цялото цел — да отразяват специфичен въоръжен удар, същевременно да нанесат ефективен такъв и през цялата битка да не загубят бойни качества, организираност и управление. Моделът трябва да се преосмисли не само затова, но и защото е насочен срещу абстрактен и също така статичен противник.

Повдигнатите въпроси за войната, организацията на войската и видовете военни кампании в Шумер актуализират нуждата от по-широкото им разглеждане чрез привличане на многостранен изворов материал. Цялостният подход към особеностите на военното дело би дал по-особен и достатъчно аргументиран ракурс за изследване на отделни негови страни и конкретни прояви, които да прецизира досегашните оценки и историографски реконструкции.

БЕЛЕЖКИ

¹ Дьяконов, И. М. Общественный и государственный строй древнего Двуречья. Шумер. М., 1959, с. 177—180; Струве, В. В. Государство Лагаш. М., 1961, с. 23—25; *The Cambridge Ancient History*. Vol. 1. P. 2. Cambridge, 1971, p. 122—123; *История древнего Востока*. Зарождение древнейших классовых обществ и первые очаги рабовладельческой цивилизации. Ч. 1. Месопотамия. М., 1983, (ИДВ), с. 184—186; Soden, W. von. Einführung in die Altorientalistik. Darmstadt, 1985, S. 78—80.

² Канева, И. Т. Шумерский героический эпос как исторический источник. — Вестник древней истории, (ВДИ), 1964, № 3, с. 245—247.

³ Поэзия и проза древнего Востока. М., 1973, (ППДВ), с. 131.

⁴ Thureau-Dangin, F. Die Sumerischen und akkadischen Königsinschriften. Leipzig, 1907, (SAKI), S. 30—31; Cooper, J. S. Sumerian and Akkadian Royal Inscriptions. Vol. I. New Haven, Connecticut,

1986, (SARI), p. 49. Надписите на Ур-Нашпе също настоячиво изтъкват такива негови приноси — SAKI, S. 2—9.

⁵ Wilcke, Cl. Das Lugalbandaepos. Wiesbaden, 1969, S. 196—197, 49—50, редове 19—36 и 57—69 от поемата.

⁶ ППДВ, с. 128, ред 38.

⁷ ППДВ, с. 129, редове 95—100.

⁸ Wilcke, Cl. Op. cit., S. 114—115.

⁹ SAKI, S. 12—13; SARI, p. 35.

¹⁰ SAKI, S. 20—23; SARI, p. 41—42. В това отношение особено образен е т. нар. “Плач за разрушаването на Лагаш” — SAKI, S. 56—59.

¹¹ Wilcke, Cl. Op. cit., S. 126—129, редове 408—414 от “Лугалбанда и Енмеркар”.

¹² ППДВ, с. 127—128, редове 5—29.

¹³ Wilcke, Cl. Op. cit., S. 114—115, редове 256—258 от “Лугалбанда и Енмеркар”.

¹⁴ ППДВ, с. 128, редове 46—47.

¹⁵ ППДВ, с. 128, редове 57—58.

¹⁶ ППДВ, с. 129, редове 86—88, 94—99.

¹⁷ За този вид военна кампания виж напр.: *Reallexikon der Assyriologie*. Bd. III. Lfg. 1. Berlin, 1957, S. 50—52; *The Cambridge...*, p. 124; Soden, W. von. Op. cit., S. 81.

¹⁸ SAKI, S. 11—21; SARI, p. 33—37.

¹⁹ SAKI, S. 10—15.

²⁰ Salonen, E. Die Waffen der alten Mesopotamier. Helsinki, 1965, S. 173; *The Cambridge...*, p. 121—124; ИДВ, с. 184—186; Soden, W. von. Op. cit., S. 78.

²¹ Дьяконов, И. М. Пос. съч., с. 176—182; Струве, В. В. Государство Лагаш, с. 23—29.; Пак той. Проверка при Урукагине, царе-реформаторе Лагаша, боеспособности войнов, получивших ранение. — ВДИ, 1962, № 3, с. 24—27; ИДВ, с. 188—194.

²² Русев, Пл. Фигуралният фриз от “Щандарта от Ур”. Вариант за семантичната му интерпретация. — В: Палеобалканистика и старобългаристика. Първи есенни национални четения “Професор Иван Гълъбов”. В. Търново, 1995, с. 265 и сл. (под печат).

²³ Пак там.

²⁴ Флиттнер, Н. Д. Культура и искусство Двуречья и соседних стран. Л.- М., 1958, с. 111; Frankfort, H. The Art and Architecture of the Ancient Orient. London, 1969, pl. 34—35, p. 33—34.

²⁵ Wilcke, Cl. Op. cit., S. 49—50, редове 62—68 от “Лугалбанда в мрака на планината”. Виж също Струве, В. В. Проверка..., с. 25—26; Salonen, E. Op. cit., S. 173; *Reallexikon der Assyriologie*. Bd. IV. Berlin — New York, 1972—1975, S. 245.